

Kúrie ako špecifické objekty záhradnej architektúry na Slovensku

L. Feriancová, T. Schlamповá, R. Štěpánková: Country-seats as Specific Structures of the Landscape Architecture in Slovakia Život. Prostr., Vol. 39, No. 3, p. 133 – 137, 2005.

This contribution deals with the description of the present state of gardens and parks which are or which were around domiciles of the gentry in the area of the Turiec valley. The description is based on the field investigation. Almost fourty of these domiciles occur in this area. In the past the park or the ornamental garden was founded around these subjects. The best-preserved natural-landscape parks are next to manors in Mošovce and Turčianska Štiavnička once owned by the Revay family. The park in the village Záturčie is partially preserved. Other parks and gardens were destroyed and some sporadically surviving trees testify to their existence in the past. Some possibilities of renovation or reconstructions of these parks are described in this work.

Turiec leží v strednej až severozápadnej časti Slovenska. Na severe hraničí s Oravou, na východe s Lipťovom, na juhu s Pohroním, na juhozápade s Ponitriím a na severozápade so stredným Považím. Má rozlohu 1 125 km², vyše 100 000 obyvateľov, ktorí žijú v 72 obciach dvoch okresov (Vavřík a kol., 1986).

Turčianska kotlina patrí medzi vysoko položené a najvýraznejšie kotliny na Slovensku. Na západe a severe ju ohraničuje Malá Fatra, ktorej kryštálické jadro tvorí žula a kryštálické bridlice, na východe to je Veľká Fatra. Stredom kotliny preteká rieka Turiec, ktorá sa pri Vrútkach vlieva do Váhu. Nadmorská výška dna kotliny je od 370 m na severe až do 700 m na juhu, z čoho vyplývajú značné teplotné rozdiely. Priemerná teplota územia je 7,4 °C (teplotné minimum -32,2 °C, maximum 37,4 °C), priemerný úhrn zrážok 700 – 800 mm (v lete 250 – 300 mm) a priemerná dĺžka trvania snehovej pokrývky 60 – 80 dní (Atlas krajiny SR, 2002).

Na území Turčianskej kotliny a v jej okolí je zdokumentovaných 33 minerálnych prameňov.

Historický vývoj územia

Územie Turca bolo osídlené už v mladšej dobe kamennej. Slovanské osídlenie z obdobia Veľkomoravskej ríše bolo dokázateľne lokalizované pozdĺž cesty, ktorá spájala sever s juhom. Aj pri ďalšom osídľovaní tohto

územia, v druhej polovici 13. storočia, mali význam hlavne dopravné tepny – Hradná cesta spájajúca Turiec s Ponitriím a Veľká cesta, ktorá viedla cez Turiec a Oravu a spájala Zvolen s Pobaltím. S Veľkou cestou sa pri Martine spájala ďalšie komunikácia, ktorá viedla z východu popri Váhu na Tešínsko. V tom období šlo o tzv. zemiansku kolonizáciu, neskôr územie osídľovali obyvatelia Hornej Nitry (Vavřík a kol., 1986).

Turiec sa častejšie spomína až od polovice 13. storočia, keď bol súčasťou Zvolenskej stolice, zo skoršieho obdobia pochádzajú len zmienky o jednotlivých majetkoch. Odvtedy je známy aj Turčiansky (neskôr Znievsky) hrad, ale samostatný Turčiansky komitát (župa) vznikol až v 14. storočí a jeho sídlom bol Sklabinský hrad. Až koncom 18. storočia sa sídlom župy stal Turčiansky Svätý Martin. Od r. 1535, keď sa županom stal František I. Révay, bola táto funkcia dedičná. Rod Révayovcov mal v regióne rozhodujúci vplyv niekoľko storočí aj preto, že tu vlastnil najväčšie majetky. Na juhu Turca bolo Kremnické panstvo, na juhozápade Pravnianske a Kláštorské panstvo, menšie majetky (kuriálne) vlastnili Nyáryovci a rodiny Justhovská, Rakovská a Portálskych.

Vďaka dlhej histórii osídlenia, bohatým kultúrnym dejinám a prítomnosti zámožnejších panstiev tu vzniklo množstvo zemianskych dvorov (kúrií) a kaštieľov, pri ktorých sa dá predpokladať zakla-

Blatnica. Vľavo borokovo-klasicistický kaštieľ s kruhovým portikom z polovice 18. storočia. V súčasnosti Múzeum Karola Plicku. Vpravo neskorobarokový kaštieľ z 18. storočia, dnes Pamätná izba Izabely Textorisovej. Foto: T. Schlampová

danie záhrad a parkov. Architektúru týchto stavieb ovplyvnili aj zahraničné vzory, vzhľadom na kontakty šľachty s Viedňou a Budapešťou, z dobového záhradného umenia sa však prakticky nedochovali žiadne doklady. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu sú zapísané len dva významné turčianske objekty: *park pri kaštieli v Mošovciach a v Turčianskej Štiavničke*, ktoré boli prebudované a rozšírené v prírodno-krajinárskom slohu.

Tab. 1. Charakteristiky klimatických regiónov B a C

Základné klimatické charakteristiky	Mierne teplý región (B)	Chladný región (C)
Počet letných dní	20 – 50	0 – 30
Počet dní s priemernou teplotou nad 10 °C	120 – 160	0 – 140
Počet mrazových dní	110 – 180	140 – 180
Počet ľadových dní	30 – 50	50 – 80
Priemerná teplota v januári [°C]	-2 – -6	-5 – -8
Priemerná teplota v apríli [°C]	5 – 8	0 – 6
Priemerná teplota v júli [°C]	15 – 18	10 – 16
Priemerná teplota v októbri [°C]	6 – 8	2 – 7
Súhrn zrážok vo vegetačnom období [mm]	350 – 600	500 – 1 000
Súhrn zrážok v zimnom období [mm]	200 – 350	350 – 700
Počet dní so snehovou pokrývkou	60 – 120	100 – 200

Zdroj: Benčať, 1982

Súčasný stav parkových objektov

Podľa literárnych prameňov (Benčať, 1982) a nášho súčasného výskumu sú na území Turca z dendrologického hľadiska zaujímavé nasledujúce parky:

Turčianska Štiavnička. Prírodno-krajinársky park pri pôvodne renesančnom kaštieli zo 16. storočia je zapísaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu. Park bol založený v druhej polovici 18. storočia na ploche 10,6 ha, zdokumentovaných je 112 taxónov drevín, z toho 48 ihličnatých. Leží v nadmorskej výške 430 m, v klimatickej oblasti C (tab. 1).

Park v Záturčí je oblastného významu, z druhej polovice 19. storočia má rozlohu 2,5 ha. Zdokumentovaných je 10 taxónov drevín, z toho 7 ihličnatých. Leží v nadmorskej výške 375 m, v klimatickej oblasti B.

Trebostovo – park oblastného významu pri renesančnom kaštieli z prvej polovice 19. storočia má rozlohu 1,2 ha. Zdokumentovaných je 8 taxónov drevín, z toho 2 ihličnaté. Leží v nadmorskej výške 500 m, v klimatickej oblasti B.

Necpaly – park pri barokovo-klasicistickom kaštieli z druhej polovice 18. storočia má rozlohu 3,7 ha, je tu zdokumentovaných 10 taxónov drevín, z toho 1 ihličnatý. Nachádza sa v nadmorskej výške 495 m, v klimatickej oblasti B.

Mošovce – park pri rokokovo-klasicistickom kaštieli z druhej polovice 18. storočia má rozlohu 12,4 ha, zdokumentovaných je 29 taxónov drevín, z toho 10 ihličnatých. Leží v nadmorskej výške 475 m, v klimatickej oblasti B.

Podľa zoznamu *Kultúrne pamiatky Turca* (www.matica.sk) je v tomto území 37 kúrií a kaštieľov, pri kto-

Vľavo Blážovce – baroková kúria z prvej polovice 18. storočia. Vpravo Diviaky – renesančný kaštieľ z polovice 17. storočia.
Foto: T. Schlampová

rých možno predpokladať existenciu záhrad či parkov, ako aj tri stredoveké hrady. Z týchto objektov sme vybrali desať, v ktorých sme urobili vstupný prieskum.

- **Belá-Dulice.** Majetok tejto kuriálnej obce bol enklávou medzi Révayovským a Justhovským panstvom. V časti Dulice sa čiastočne zachovala rokoková kúria z 18. storočia, ktorú v súčasnej zástavbe len ťažko rozoznať, ostatné sa nezachovali. Pri kúrii sa však nezachovali žiadne znaky pôvodných záhradných úprav.

- **Blatnica** bola centrom Révayovského panstva. V obci je mnoho zachovaných a zrekonštruovaných šafranických domov a dva kaštiele. Zrekonštruovaný barokovo-klasicistický kaštieľ s kruhovým portikom z polovice 18. storočia – dnes *Múzeum Karola Plicku* – stojí v centre obce a jeho súčasťou je veľký hospodársky dvor. Aj neskorobarokový kaštieľ z 18. storočia, v ktorom je v súčasnosti *Pamätná izba Izabely Textorisovej*, botaničky-amatérky, je po rekonštrukcii. Priečelie budovy je situované do ulice a medzi ním a potokom je parčík s fontánou a novšími sadovníckymi úpravami, zrejme kedysi vstupný parter. Za kaštieľom je malá záhrada, v súčasnosti zatravnená. Jej zadnú hranicu tvorí potok (mlynský náhon) v kamennom koryte.

- **Blážovce.** V tejto kuriálnej obci, známej až od konca 15. storočia, sa nachádzajú dve zachované kúrie. Prvá z nich je klasicistická stavba z prvej polovice 19. storočia, ktorá je dnes opäť v súkromnom vlastníctve. Táto kúria má oklieštený pozemok – bezprostredne susedí s areálom roľníckeho družstva a novšou rodinnou zástavbou. Objekt je čiastočne udržiavaný. Druhá kúria je opustený a zanedbaný

barokový objekt z prvej polovice 18. storočia. Susedí s novším rodinným domom, z druhej strany je cesta. Záhrada je pomerne veľká, neoplotená, bez výsadby, ktorá by naznačovala jej pôvodný charakter.

- **Diviaky** patrili od 15. storočia rodine Plathy z Paludze, ktorá si tu v polovici 17. storočia postavila honosný kaštieľ. V 50. rokoch 20. storočia bol zreštaurovaný a dodnes slúži ako účelové zariadenie Matice slovenskej. Hlavný vstup do kaštieľa vedie cez menšiu budovu od ulice. Medzi ňou a kaštieľom je pravidelný parter so studňou uprostred a kamenným oplotením. Vlastnú kaštieľsku záhradu tvorí trávnatá plocha lemovaná hustou výsadbou krovín, v rohoch s tenisovými kurtmi. Rekonštrukcia záhrady z r. 1956 je výrazne modernistická. Druhý, rokokový kaštieľ prestavaný v klasicistickom štýle, z polovice 18. storočia je v súčasnosti značne zanedbaný. Má už len prednú časť záhrady, pôvodne pravdepodobne pravidelný parter, zadná časť je zmenšená, oplotená a využíva sa ako úžitková. Na profesionálne založenie a rozsah pôvodnej záhrady poukazujú exempláre javorov, jaseňov a smrekovcov v blízkom okolí.

- **Folkušová-Sebeslavce.** Sebeslavce boli pôvodne samostatnou kuriálnou obcou, ktorá vznikla skôr, ako bol postavený Blatnický hrad, neskôr sa dostala do jeho majetku. Tunajšie kúrie zanikli už v 15. storočí, obec až po opustení hradu. Pôvodné bohatstvo obce dodnes dokazuje kostol sv. Ondreja z r. 1360, ku ktorému vedie lipová aleja. Tadiaľ viedla aj druhá cesta na Blatnický hrad. Aj Folkušová bola kuriálnou obcou, pôvodne spojenou so Sebeslavcami. Vždy tu bývali štyri kúrie, ale zachovala sa len jedna, renesančná stavba

Vlavo Diviaky – rokokový kaštieľ z polovice 18. storočia prestavaný v klasicistickom štýle, vpravo Necpaly – renesančný kaštieľ so zrekonštruovanou šindľovou strechou. Foto: T. Schlampová

zo začiatku 17. storočia, ktorá je dnes v súkromnom vlastníctve. Predošlí majitelia objekt značne zdevastovali, v súčasnosti sa dokončuje jeho rekonštrukcia. O existencii záhrady, resp. dvora, svedčia pozostatky mohutných stromov na konci dnes pomerne úzkeho pozemku, okliešteného okolitou zástavbou. Využíva sa ako úžitková záhrada.

- **Ivančiná** patrila do majetku Nyáryovcov. Renesančná kúria z konca 17. storočia je dnes čiastočne prestavaná a patrí rodine Kamienovcov. Smerom k potoku stojí čeladník. Medzi ním a obytnou budovou je pomerne veľká, ale značne zanedbaná záhrada, v ktorej si súčasní majitelia stavajú nové domy.

- **Kláštor pod Znievom.** Pôvodne to bola poddanská obec Znievskeho (predtým Turčianskeho) hradu, ktorého význam klesol prenesením sídla župy na Sklabinský hrad. Jej rozvoj súvisel s lokalizáciou kláštora premonštrátov, ktorý tu založil kráľ Belo IV. r. 1251. Rozsiahle kláštorské majetky nespádali pod župnú správu. V Kláštore pod Znievom sa zachovalo veľa historických budov – okrem kláštorného komplexu aj objekt 1. slovenského gymnázia, bývalá radnica, druhá budova gymnázia a mnoho meštianskych a remeselníckych domov. Slovenský pamiatkový ústav tu eviduje dve klasicistické kúrie. Jedna, značne zanedbaná, je približne uprostred obce v súvislej zástavbe, bez parteru, priečelím s klasicistickým stĺpovým portálom situovaná do ulice. Úzky dvor využívali obyvatelia domu ako úžitkovú záhradu. Druhá je klasicistická kúria z druhej polovice 18. storočia. Aj tento objekt má priečelie situované do ulice, v nádvornej časti sú zachované arkády. V záhrade nie sú znaky pôvodnej dispozície, v zadnej časti sa nachádza novostavba rodinného domu.

- **Laclavá** bola typická kuriálna obec. Uvádza sa tu šesť kúrií, z ktorých Pamiatkový ústav eviduje tri. Pri prieskume sme identifikovali jednu pôvodne renesančnú kúriu z polovice 16. storočia s veľkou záhradou. Tento objekt je v súkromnom vlastníctve a po prestavbe sa využíva na bývanie a rekreačné účely. Na existenciu záhrady poukazuje niekoľko starých líp, javorov a jaseňov, väčšinou vo vstupnej a okrajových častiach záhrady. V Laclavej sú tiež dve barokové kúrie, síce v dezolátnom stave, ale s veľkými pozemkami a zvyškami hospodárskych budov. Na záhradné úpravy poukazuje netypická vegetácia v okrajovej časti. Dve klasicistické kúrie sú už dnes prestavbami výrazne zmenené a využívajú sa na rekreáciu. Pri oboch sú pomerne veľké záhrady, ale bez staršej vegetácie. Šiestu kúriu sme nenašli.

- **Mošovce** sú jednou z najstarších turčianskych obcí, spomínali sa už r. 1233. Pravdepodobne v prvej polovici 14. storočia boli obci udelené mestské práva a stala sa privilegovaným mestečkom, ale stále podriadeným kráľovskému hradu Blatnica, neskôr Sklabíni. Od začiatku 16. storočia patrili Révayovskému panstvu, čo znamenalo oklieštenie mestských výsad a spomalenie vývoja. Pôvodné sídlo Révayovcov v Mošovciach, tzv. Starý kaštieľ, má charakter kuriálnej stavby. V jeho susedstve si v polovici 17. storočia postavili Nový kaštieľ. Neskôr ho prebudovali v rokokovo-klasicistickom slohu a v súčasnosti je majetkom firmy Via Magna, spol. s r. o. Po úplnej rekonštrukcii sa bude využívať ako hotel. Spoločnosť má v prenájme aj rozsiahly park, v ktorom sa vykonali tzv. suché prebierky, teda odstránili sa suché a choré časti drevín alebo porastov. V prednej časti parku sa nachádza klasicistický záhradný pavilón

z r. 1800 (tiež po rekonštrukcii) a pseudogotické mauzóleum z r. 1911. Park bol pôvodne menší, pravdepodobne v barokovom štýle. František Révay bol milovníkom prírody a na svojich cestách sa stretol s novým prírodno-krajinárskym slohom, preto postupne park rozširoval a prebudovával. V mošovskom parku na výsadbu použili predovšetkým domáce dreviny a nachádzajú sa v ňom aj rybníky, ktoré boli súčasťou väčšieho rybníčného hospodárstva v okolí. Aj keď sa tento park v minulosti prakticky neutržiaval a dosadby drevín boli väčšinou nevhodné, má zreteľné znaky profesionálneho založenia. V parkových i okolitých stromoradiach sa zachovalo veľa pôvodne vysadených drevín a niekoľko solitérov borovice čiernej (*Pinus nigra*) a smrekovca opadavého (*Larix decidua*). Súčasní užívatelia majú záujem o aktualizáciu projektu rekonštrukcie parku, aby ho aj so širším okolím mohli využívať hoteloví hostia. Aj okolitá krajina bola v minulosti upravovaná (typické barokové aleje, vysádzované lesíky apod.) a dnes poskytuje široké možnosti na aktívny i pasívny cestovný ruch.

• **Necpaly** boli sídlom rodiny Juštovcov (Justhovecov), ktorá tunajšie majetky získala od Blažejka Necpalského. Juštovci viedli spory o majetky jednak s potomkami rodiny Necpalských, jednak s Révayovcami. Svoje práva si uhájili a v 18. storočí patrili k najbohatším rodom v Turci. V Necpaloch postavili štyri kaštiele – dva renesančné sa spomínajú už r. 1673 a 1695 a dva barokovo-klasicistické pochádzajú zo 17. – 18. storočia. Oba renesančné kaštiele sú v severovýchodnej časti obce a majú zrekonštruovanú šindľovú strechu. Inak sú zanedbané, schátrané a opustené. Pri väčšom je veľký hospodársky dvor so zvyškami pôvodných objektov. Na niektorých miestach vidno aj zvyšky kamenného oplotenia, ktoré potvrdzuje renesančný štvorcový pôdorys dvora. Pri vstupe do kaštieľa je vyvýšený parter so zvyškami pôvodne pravdepodobne pravidelných výsadiieb. Druhý, menší renesančný kaštieľ, bol postavený pod lesom a záhrada je len pred ním. Nie sú tu žiadne výsadby – záhradu tvorí len kosená oplotená lúka.

Barokovo-klasicistický kaštieľ na námestí stojí oproti veľkému renesančnému a v súčasnosti sa využíva ako detský domov, čomu zodpovedá aj okolie. Na nádvorí dostávali kotoľňu, v záhrade dosadili ihličnany a umiestnili tam betónové nádoby na kvety a pod. Pôvodný rozsah a dispozíciu záhrady naznačujú staré exempláre buka lesného (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), lipy malolistej (*Tilia cordata*), jaseňa štíhleho (*Fraxinus excelsior*) a javora horského, kľenu (*Acer pseudoplatanus*).

Barokovo-klasicistický tzv. Spodný kaštieľ sa nachádza v juhozápadnej časti obce Necpaly. Aj tento objekt v posledných desaťročiach slúžil ako detský domov, v súčasnosti patrí rodine Rozsivalovcov a je

veľkoryso rekonštruovaný. Kaštieľ obklopuje pomerne veľký park so zreteľnou dispozíciou prírodno-krajinárskeho slohu a zachovanými drevinami z pôvodných výsadiieb. Od hlavnej cesty je ku kaštieľu prístup cez most a pravostrannú lipovú aleju. Kamenná nádrž pravidelného tvaru pred kaštieľom a zvyšky pôvodne pravdepodobne tvarovaných tisov naznačujú pravidelnú úpravu parteru. V parku sa zachovalo viacero starších exemplárov cudzokrajných drevín.

* * *

Z nášho doterajšieho prieskumu vyplynulo, že podobná starostlivosť, aká sa venovala stavbám, ich „módnosti“ a architektúre, sa pravdepodobne venovala aj príhlým záhradám. Podrobnejší prieskum a spracovanie návrhu rekonštrukcie, resp. obnovy si zaslúžia parky v Mošovciach, Necpaloch a Diviakoch, ale i menšie, ktorým ešte zostali pôvodné priestory. Rekonštrukcia a udržiavanie záhrad v rovnakom slohu, v akom sú budovy bývalých kúrií, by malo byť samozrejmosťou aj v prípade, že sú v súkromnom vlastníctve a slúžia na rekreáciu.

Príspevok vznikol s finančnou pomocou Grantových agentúr MŠ SR KEGA č. 3/1095/03 a VEGA č. 1/1314/04 a č. 1/1318/04.

Literatúra

- Atlas krajiny Slovenskej republiky 1. vydanie. Bratislava : MŽP SR, Banská Bystrica : SAŽP, 2002, 344 s.
 Benčať, F.: Atlas rozšírenia cudzokrajných drevín na Slovensku a rajonizácia ich pestovania. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1982, 352 s. + 437 s. príloh.
 Kolektív: Kultúrne pamiatky Turca, 1999, www.matica.sk.
 Šikura, J.: Miestopisné dejiny Turca. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1944, 162 s.
 Tomaško, I., Hrubík, P.: Historické parky a záhrady. In: Ochrana biodiverzity. Nitra : SPU, 2001, 83 s.
 Tomaško, I., Supuka, J.: Obnova historickej zelene. In: Ochrana biodiverzity. Nitra : SPU, 2003, 76 s.
 Tomaško, I.: Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2004, 160s.
 Vavřík, B. a kol.: Turiec. Bratislava : Šport, 1986, s. 231.

Doc. Ing. Ľubica Feriancová, PhD., Katedra záhradnej a krajinskej architektúry Fakulty záhradníctva a krajinného inžinierstva, SPU v Nitre, Tulipánová 7, 949 01 Nitra, lubica.feriancova@uniag.sk

Ing. Tatiana Schlampová, CSc., Čerešňová 7, 974 01 Banská Bystrica, perena@stonline.sk

Ing. arch. Roberta Štěpánková, PhD., Katedra záhradnej a krajinskej architektúry Fakulty záhradníctva a krajinného inžinierstva, SPU v Nitre, Tulipánová 7, 949 01 Nitra, roberta.stepankova@uniag.sk